

ІСТОРІЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА

УДК 016:929:631

Балян І.В.

З ІСТОРІЇ КОНТРОЛЬНО-НАСІННЕВОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ М. М. КУЛЕШОВА У ЇЇ СТАНОВЛЕННІ (1908–1926)

Висвітлено діяльність вченого-рослиника М.М. Кулешова (1890–1968) у контексті розбудови вітчизняної контрольно-насіenneвої справи. Він не тільки глибоко розумівся на теоретичних і практичних проблемах насінництва і селекції, а й на головних засадах організації та функціонування системи контролю. Зробив вагомий внесок у її становлення: очолював Центральну насінневу станцію УРСР, працював на Харківській селекційній станції, брав участь у роботі Всеукраїнського товариства насінництва, з'їздах і нарадах, розробляв основні програмні засади науково-дослідної діяльності насінневих контрольних станцій. Поряд з іншими важливими проблемами рослинництва напрями селекції, насінництва, сортознавства були одними з основних у його діяльності, особливо у першій половині творчості.

Ключові слова: Микола Миколайович Кулешов, селекція, насінництво, контрольно-насіenneва справа, Україна, сільськогосподарська дослідна станція.

Насінництво – це галузь рослинництва, завданням якої є розмноження насіння високопродуктивних сортів, збереження їх чистосортності, а також посівних і врожайних властивостей. Воно охоплює виробництво сортового і гібридного насіння сільськогосподарських культур. Ця безперебійна стратегічна галузь держави має свою історію розвитку, в результаті чого сформувалася система організації зі своїми принципами функціонування та науковими засадами. Врожайність багато в чому залежить від сорту, який є визначним і дієвим фактором її підвищення. У різних кліматичних і ґрунтових умовах відповідно використовують різні сорти. Від правильного підбору сорту врожайність підвищується в середньому до 25 % [1, с. 27]. Для забезпечення найкращими сортами сільськогосподарського виробництва у складному ланцюзі створення сорту і його використання вагоме місце посідає контрольно-насіenneва справа.

Цінувати насіння почали ще на початку землеробської діяльності людини. Наукові основи насінництва беруть початок з Німеччини кінця ХІХ ст. У 1863 р. у м. Тарандт (Саксонія) Фрідріх Ноббе організував першу контрольно-насіenneву станцію. Подібні заклади засновувалися в Австрії, Данії, Швеції та ін. [2]. У Російській імперії такі установи виникли в Головному ботанічному саду в Петербурзі під керівництвом Ф. Баталіна (станція випробування насіння, 1877). Дослідження насіння проводилося на кафедрі загального землеробства Петровської сільськогосподарської академії професором А.О. Фадєєвим, а потім його наступник В. Р. Вільямс з дозволу

Департаменту землеробства організував особливу станцію випробування ґрунтів і насіння (1881).

На теренах України перша насіннева станція створена у Києві професором П. Р. Сльозкіним (1896), як контрольно-насіннева лабораторія за сприяння Київського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості [3]. Після Києва контрольно-насінневі станції виникли в Харкові (1906), Катеринославі (1907), Воронежі (1911) та інших містах.

На теренах України контрольно-насіннева справа мала свої періоди піднесення. Зокрема, це спостерігалось впродовж 1908–1916 рр., коли особливо інтенсивно створювалися селекційні станції [4, с. 16]. Для історії знаковою подією став Перший Всеросійський з'їзд діячів із селекції сільськогосподарських культур, насінництва та розповсюдження насінневого матеріалу в Харкові 10–15 січня 1911 р. [5], який значно посприяв роботам із сортовипробування.

З деякими головними дослідними установами та організаціями тісно пов'язана діяльність М.М. Кулешова (1890–1968) – вітчизняного вченого у царині рослинництва. Зокрема серед багатьох питань галузі він глибоко розумівся на проблемах насінництва і селекції, побудови дієвої системи контрольно-насінневої справи. За своє творче життя зробив вагомий внесок у її становлення. Був не лише вченим-теоретиком і практиком (вивчав формування і розвиток насіння, розробляв методи і принципи оцінки та поліпшення посівних якостей насіння зернових культур), а й брав участь в організації мережі державної контрольно-насінневої служби СРСР, в роботі фахових товариств, з'їздів та нарад.

У слові друкованому – світ ученого. Доробок М.М. Кулешова налічує понад 300 наукових праць, у переважній більшості яких висвітлюються вирішення питань насінництва та його організації, зокрема більше половини з них безпосередньо чи опосередковано торкаються цього питання. Яскравим свідченням актуальності ідей науковця є продовження його напрямку в діяльності учнів. Його наукова школа вважається найкращою в колишньому СРСР і відома у Німеччині, Англії, Болгарії, Польщі та ін. [6, с. 6]. Під науковим керівництвом професора захистилося 50 дисертацій на здобуття ступеня кандидата та 4 – доктора сільськогосподарських наук.

Метою статті є – дослідження внеску М.М. Кулешова у становлення вітчизняної системи селекції, насінництва, контрольно-насінневої справи.

Зазначений напрям був головним у науковій діяльності вченого особливо в першій його половині життя. Кулешов працював на двох Харківських станціях – селекційній (1913–1920; 1956–1963) і контрольно-насінневій (1918–1926), був членом Всеукраїнського товариства насінництва упродовж його існування (1924–1925), співпрацював побіжно з Ботанічною секцією Сільськогосподарського наукового комітету України.

З когорти наукових установ виокремлюється перша в Україні Харківська селекційна станція, яка була створена у 1908 р. З цією установою діяльність М.М. Кулешова з перервою була пов'язана понад 20 років з 1913 р., коли він вперше сюди прийшов молодим агрономом-практикантом у лабораторію кукурудзи під керівництвом видатного селекціонера й організатора науки В.Я. Юр'єва, потім з 1915 р. до 1920 р. обіймав посаду завідувача лабораторії фізіології селекційного відділу станції. Після роботи у Ленінграді і Сибіру знову повертається до Харкова і з 1946 р. до 1963 р. був заступником директора з наукової роботи, завідувачем лабораторії екології, науковим консультантом і членом наукової ради, коли станція вже переросла в Український науково-дослідний інститут рослинництва, селекції і генетики (нині Інститут рослинництва імені В.Я. Юр'єва Національної академії аграрних наук України) (також він був зав. кафедри рослинництва Харківського с.-г. ін-ту ім. В.В. Докучаєва в 1945–1968 рр.). На початку його діяльності на станції упродовж 7 років він захопився на все життя вивченням культури кукурудзи, ретельно вникав у суть селекційної роботи з іншими культурами та принципи побудови й діяльності дослідних станцій, що у подальшому стало запорукою його успішної роботи у сфері контрольно-насіневої справи.

У перші десятиліття радянської влади і селекція, і насінництво досить активно системно розвивалися. Про державницький підхід та підтримку свідчить зокрема реальний вплив, спочатку в Росії, а згодом в СРСР (в т.ч. в Україні) декрету «О семеноводстве», підписаного 13 червня 1921 р. В. І. Леніним. Насіннева справа набула стратегічного пріоритетного розвитку. Поступово налагоджується система накопичення державного фонду сортового насіння, значно розширюються площі чисто сортових посівів [7]. Починають плідно діяти селекційні установи – Одеська, Драбівська, Миронівська, Катеринославська (Синельниківська), Великополовецька (з 1922 р. – Білоцерківська), Носівська, Поліська, Чернігівська та ін., які сприяли розробленню теоретичних засад селекції і практично створюються нові сорти сільськогосподарських рослин [4, с. 16].

В Україні особливо відзначається як зразкова діяльність Харківської контрольно-насіневої станції. Високим рівнем роботи установа зобов'язана керівництву талановитих учених, які працювали тут у різні роки: Н.С. Барабошкін (1907–1913), О. А. Яната (1913–1915), М.М. Кулешов (1918–1926). Вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на діяльності станції, керівництві установою та дослідженнях Кулешова, адже він відіграв вагомий роль у становленні контрольно-насіневої справи в державі та міжнародній співпраці з цього напрямку. За час його керівництва, не тільки за назвою (Центральна насіннева станція (ЦНС) УРСР), а й за статусом установа на належному рівні забезпечувала насінневий контроль. Висока

результативність роботи припадала на періоди як до 1917 р., так і в період його діяльності на станції та в подальші роки (20–30-х рр. минулого століття).

Виникла станція при Харківському губернському земстві. Її відкриттю значно сприяло Харківське товариство сільського господарства і сільсько-господарської промисловості [8]. Невдовзі після свого заснування земство передає станцію товариству. Жовтень 1906 р. вважається датою від якої установа веде відлік свого існування [9, с. 5]. Досягненнями станції слід вважати розвиток аналітичної роботи з дослідження, зразків, що надходили (на 1912 р. – 2500), розповсюдження ідей контролю насіння серед агрономічних кіл та господарів. Установою вперше в межах тодішньої Росії (не зважаючи на Царство Польське) розроблялися проекти договорів контролю з насінневими фірмами та правила пломбування мішків. 1909 р. – вперше опубліковано «Норми оцінки насіння», які зберегли своє значення до 1920–1921 рр. для контрольних насінневих станцій та насіннезнавчих організацій. Регулярно друкуються «Отчеты» станції та значна кількість повідомлень з різних питань контролю. 1913 р. у роботі було задіяно 3221 досліджуваних зразків. Із структури станції виділено спеціальний дослідний науковий відділ, одним із основних питань якого було вивчення методів боротьби з засміченістю зерна Харківщини. За ініціативою О.А. Янати починає виходити друком особливий Бюлетень «Вопросы местного контрольно-семенногодела». Знаменною подією стало «Совещание представителей контрольно-семенных станций Юга России» 16–17 червня 1914 р. при станції. На нараді намічено шляхи організації та об'єднання контрольних насінневої справи у масштабах держави [10].

Персонал станції в 1914 р. нараховував 19 чоловік порівняно з роком заснування (3 співробітника). З початком війни у 1914 р. перспектива розширення досліджень стала неможливою. Відлуння депресії відчувалися упродовж багатьох років. Значно скоротилися обсяги робіт (кількість зразків 1917 р. – 1502, 1918 р. – 605).

Як було зазначено вище, завідування станцією, на запрошення Харківського товариства сільського господарства, прийняв М.М. Кулешов у рік важких випробувань, пов'язаних із наслідками війни – 1918 р. (лютий місяць), працюючи тут вісім років, до березня 1926 р.

Упродовж 1919–1924 рр. станція неодноразово змінювала своє підпорядкування: Харківське товариство сільського господарства було перетворене в Харківський обласний сільськогосподарський союз кооперативів; Союз на основі декрету про кооперацію увійшов до складу Сільськогосподарської секції Вукоспілки; з Вукоспілки – до Наркрмзему; далі – Всеукраїнському агрономічному товариству; з товариства – знову до Наркомзему з перейменуванням у Центральну насінневу контрольну станцію.

З 1924 р. контроль-но-насінева справа України остаточно законодавчо оформилася. Завдяки правильному керівництву вона довела свою необхідність. З боку держави були реальна підтримка, розуміння її цілей та посильне сприяння починанням. Тому в тяжкі 1918–1921 рр. установа не регресувала, а навіть дещо розвивалася, включаючи у свою роботу нові напрями та збільшивши персонал. З 1918 р. проходила переорієнтація від старих форм насінництва до пошуків нових, долалися тяжкі повоєнні наслідки. Але з іншого боку підсилася діяльність з обробки аналітичних матеріалів за минулі роки. В цьому році вдалося опублікувати «Краткий отчет работ Харьковской контрольной семенной станции за 1915–1917 гг.» та «К вопросу об оценке еспарцета». В 1919 р. кількість зразків збільшується до 1613, поновлено роботи з польового (грунтового) контролю. Цього ж року М.М. Кулешов з великими труднощами побував у Москві на Всеросійській нараді з насінневої справи та встановив зв'язок з деякими насінневими станціями РСФСР та обмінявся виданнями.

Ще одна грань діяльності ученого – при Харківському обласному сільськогосподарському союзі кооперативів регулярно читав курси «Фізіологія рослин» і «Методи насінневого контролю». Крім того слухачі курсів проходили практику на станції під керівництвом директора з лабораторного та польового контролю. Також загалом за 1918–1926 рр. на станції працювали в якості практикантів студенти Харківського сільськогосподарського інституту С.А. Мануйлова, В.М. Рабінович, В.И. Савронь, С.М. Фріденталь, З. А. Ліфшиц та ін.

Активну діяльність установа проводила й надалі, коли стала підпорядковуватися Наркомзему. Поряд з обробкою матеріалів за минулі роки досліджувалося післязбиральне дозрівання сільськогосподарських культур. По закінченні обробки даних із вивчення засміченості хлібів Харківщини результати передавалися до Ботанічної секції сільськогосподарського наукового комітету України.

1921 р. став найбільш тяжким за період діяльності в установі М.М. Кулешова. Не вистачало навіть дров, керосину для опалення термостатів. Нестача коштів та харчування вкрай пригнічувала персонал. Не зважаючи на це проведено велику роботу. Через лабораторію пройшло 2290 зразків. Але насінневу справу України ще не було відновлено. Існували такі випадки закупівлі насіння, коли в господарствах погоджувалися на щонебудь більш-менш придатне для посіву. У структурі станції було виділено Відділ для контролю. Наркомзем дозволив узяти в штат двох співробітників – для польового контролю і для різних наукових досліджень.

Спочатку всі найтяжчі роботи – оранка, боронування ділянки, догляд за кіньми – здійснювалися науковими співробітниками. Ділянка станції знаходилася в кінці вул. Пушкінської поблизу Лютеранського кладовища.

Приходило багато голодних людей, які часто забирали частину врожаю, тому неможливо було видавати з деяких зразків результати на чистосортність. Співробітники брали на себе нічні чергування на ділянці.

В тяжких умовах Ботанічна секція Сільськогосподарського наукового комітету збрала нечисленну нараду в Києві з контролю за насінням, що засвідчило – контрольні станції існують, справу потрібно розвивати на державному рівні. На нараді прийнято рішення (формально не закріплене): Харківській контрольній станції прийняти на себе функції Центральної станції. Станція зобов'язалася представляти інтереси контролю за насінням перед центральними відомствами та просувати питання побудови всієї контрольної-насінневої сітки України.

За час діяльності в науково-дослідній установі М.М. Кулешова вона стала однією з найбільших насінневих станцій країни. Це був період пошуків нових форм та шляхів побудови насінневої справи в державі. Так само і для станції це був час будівництва та реорганізації. Тоді ж створювалася також контрольна-насіннева справа, яка надалі успішно діяла в СРСР. І порівняно з іншими регіонами в УСРР вона була найрозвиненішою та найорганізованішою завдячуючи, без перебільшення, і невтомній діяльності М.М. Кулешова.

У 20-х роках минулого століття за надзвичайно складних соціально-політичних та економічних умов в Україні організована чітка система насінництва на основі тісної взаємодії науки з виробництвом. Тоді стало можливим прискорене розмноження нових сортів і гетерозисних гібридів, збереження чистосортності й типовості, забезпечення високих посівних якостей та врожайних властивостей, вирощування сортового насіння в кількостях, необхідних для сівби і створення страхових фондів.

Після перерви упродовж 1919–1920 рр. наприкінці 1921 р. станція видрукувала «Нормы оценки огородных и бахчевых семян», «Отличие семян капусты от ее фальсификатов». Отже 1922 р. став роком налагодження різносторонньої роботи. Штат установи налічував 17 чоловік, 9 з яких мали вищу сільськогосподарську або природничо-історичну освіту. Загалом за період 1918–1925 рр. на станції працювало 24 співробітники. У структурі було три відділи: лабораторного контролю, польового контролю, дослідницький.

Відділ лабораторного, контролю очолюваний М. Л. Векслерчик, досліджував насіння на придатність як посівного матеріалу, визначав схожість, чистоту та абсолютну вагу насіння [11, с. 5].

Відділ польового контролю, керований Ф.І. Єфремовим, досліджував насіння, висіяне на контрольних ділянках у полі, визначаючи його сортову цінність. Також відділ займався питаннями методології. Завдяки ініціативі Кулешова цей відділ відродився з 1921 р., коли до нього прийшли справж-

ні фахівці: проводили дослідження – П.В. Дриженко з культурами родини гарбузових; Є.Т. Муріна з коренеплодами, зерновими, бобовими та хрестоцвітими рослинами; Н.А. Кулешова з культурами родини пасльонових.

Дослідницький відділ очолювала А.М. Єгорова. На основі матеріалів аналізів попередніх років вдалося створити метод виведення норм сортової оцінки насіння. Він описаний у працях М.М. Кулешова «Нормы оценки огородных и бахчевых семян» [12], М.Л. Векслерчик «Нормы оценки посевного материала озимых хлебов», «Материалы к оценке семян многолетних кормовых растений» та ін.

В 1922 р. установа бере участь у повітській виставці з насінництва в м. Богодухові, Харківській сільськогосподарській виставці, Всеукраїнському агрономічному з'їзді восени 1922 р. М.М. Кулешов, розуміючи актуальність порушених проблем розвитку контрольно-насінневої справи і необхідність їхнього подальшого вирішення, організовує на станції Наряду з питань контролю, яка відбулася з піднесенням та зацікавленістю учасників. На ній у результаті обговорення з'ясовано, що тільки у великих центрах (Харків, Київ, Катеринослав, Одеса) становище насінневих контрольних станцій досить умовно можна вважати задовільним, а в інших пунктах контрольні станції знаходилися у надзвичайно тяжкому становищі. З огляду на це Кулешову було доручено підготуватися та виступити на З'їзді з відповідною доповіддю, висвітливши задачі і перспективи контрольно-насінневої справи, її біди та потреби.

Факти, які з'ясувалися на цій нараді навели Кулешова на думку про необхідність провести методологічне обслідування роботи насінневих контрольних станцій СРСР, так як повідомлення завідувачів установ засвідчили, що методика досліджень насіння на різних станціях дуже різниться і переважною більшістю недосконала. Не було ніякої впевненості, що дослідження окремих станцій давали узгоджені результати. Для проведення дослідження методики 42 станціям СРСР було надіслано ретельно складені зразки одного і того самого насіння з проханням провести дослідження і результати його повідомити в Харків. Майже всі станції віднесли відповідально. Результати цієї роботи були узагальнені М.М. Кулешовим та в 1924 р. опубліковані у вигляді особливого повідомлення станції «Сравнение результатов исследований семенными контрольными станциями СССР» [13].

Аналізу діяльності контрольних станцій та проблемам методології вчений присвячує низку робіт: «Методы лабораторного развития озимой и яровой пшеницы» [14], «Нормы оценки огородных и бахчевых семян» [12], «Методика лабораторного различия озимой и яровой пшеницы» [15] та інші, які мали велике практичне значення. Так на основі розробленого станцією методу було зроблено висновок про приналежність до озимих чи ярих

форм близько 400 000 пудів зерна пшениці. Цим самим було вирішено питання придатності цієї значної кількості посівного матеріалу до ярового посіву. Наркомземом і Наркомпродом станція була премійована вагоном зерна пшениці, на кошти від продажу якого було зведено на польовій ділянці станції літню розбірку лабораторію.

У 1922 р. для робіт з польового контролю на території Харківської обласної сільськогосподарської станції виділено 3,5 га землі, які стали ділянкою контрольно-насінневої станції.

З визначних подій цього періоду, що вплинули на діяльність установи було створення за ініціативою Народного комісаріату земельних справ УСРР 23 березня 1922 р. Всеукраїнського товариства насінництва (ВТН). До його основних завдань належали: розвиток галузі насінництва в Україні; виведення нових сортів, репродукції, закупівлі та збуту сортового матеріалу, приведення його обсягів і напрямів відповідно до економічних та державних потреб країни та зовнішнього ринку; поліпшення селекційної роботи й поступового одержавлення й кооператизації усієї насінневої справи. Членами товариства стали видатні діячі сільськогосподарської дослідної справи. М. М. Кулешов був членом цього об'єднання разом із М. М. Вольфом, О. Ф. Гельмером, П. А. Дібровою, М. Д. Ємалакі, М. З. Резніковим, В. І. Сазановим, А. Л. Триліським, В. Я. Юр'євим та ін.

З розгортанням діяльності товариства кількість досліджуваних зразків на станції значно збільшилася. Значним фактом із життя установи 1923 р. було укладення контракту «Договор контролю» між станцією і ВТН. За цим договором Товариство зобов'язувалося гарантувати усім своїм покупцям якість насіння, а також давати їм можливість перевіряти його на Харківській станції за рахунок ВТН. У подальшому (1924–1925) цей договір розповсюдився на відділення Товариства в Києві, Одесі, Дніпропетровську з підпорядкуванням цих відділень контролю насінневих станцій в цих містах.

У 1923 р. станція взяла участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві, де за досягнення їй присуджено Почесний диплом.

Наступний рік став не менш знаменним. Плідні результати станції стали відомі в Європі. Завдяки діяльності директора установа здійснювала міжнародне співробітництво. У 1924 р. відбувся 4 Міжнародний конгрес з контрольно-насінневої справи в Кембріджі, у якому М. М. Кулешов брав участь, і виступив там з доповіддю «О методах установления норм оценкисемян». Він також згодом описав роботу цього та попередніх міжнародних форумів у статті «Международные конгрессы (I-IV) по контрольно-семенному делу» [16]. Після цього конгресу Харківська станція і найбільші насінневі контрольні станції СРСР – Київська, Одеська, Дніпропетровська увійшли до Міжнародного Союзу насінневих контрольних станцій. Таким чином з того часу з'явилася можливість брати участь у всіх порівняльних дослідженнях насін-

ня, які проводилися Міжнародним Союзом. Крім участі у Конгресі Наркомзем УРСР доручив М.М. Кулешову вивчення контрольно-насіenneвої справи Західної Європи з аналізом законодавчої сторони насінневого контролю з метою використання вже наявного досвіду в умовах України. Так Кулешов відвідав Англію, Данію, Голландію, Швецію, Німеччину, Польщу, переймаючи передовий досвід зарубіжних колег.

Після повернення з-за кордону директор станції значно посилює увагу до питань побудови контрольно-насіenneвої справи в межах України. Кулешов бере активну участь в захисті та обґрунтуванні кошторису контрольної станції, упорядкуванні штату. Назривала життєва необхідність скликання Всеукраїнської наради з контрольно-насіenneвої справи в УСРР.

В 1925 р. упродовж 25 лютого – 1 березня нарада проходила в Харкові. Крім представників українських установ у ній брали участь фахівці з Росії – директор Головного ботанічного саду професор Б.Л. Ісаченко, директор контрольної станції Московського товариства сільського господарства М.І. Рижов, директор Московської насінневої станції імені К.А. Тімірязєва І.П. Павлов. На початку наради засідання відвідав фундатор контрольно-насіenneвої справи в Україні професор П.Р. Сльозкін, але він вже хворів і візит його був короткочасним. На зібранні заслухано 18 доповідей, три з яких проголосив Кулешов: «Основные принципы организации контрольно-семенного дела», «Программа работ Центральной семенной контрольной станции УССР», «4-й международный конгресс по к.-с. делу и к.-с. дело в Западной Европе» [17, с. 14–15]. Перші сім доповідей стали основою подальшої роботи з організації контрольно-насіenneвої справи України. Комісією було прийнято низку положень, які увійшли в подальшому в практику контрольно-насіenneвої роботи не тільки України, але й інших частин СРСР. Наприклад методика взяття середньої проби, запропонована Харківською станцією (Н. Л. Векслерчик, М.М. Кулешов). Методика доопрацьована Комісією увійшла в подальшому в Інструкцію опубліковану НКЗ РСФСР в 1925 р. Ця нарада стала знаменною подією для установи в зв'язку із затвердженою програмою [17, с. 16–21] й намічених перспектив розвитку контрольно-насіenneвої справи України. Праця станції в 1926 р. закінчилася опублікуванням законодавчого акту Постановою Ради народних комісарів УРСР від 31 січня 1926 р. «О государственном контроле семенного материала у торговых предприятий» [17, с. 21–24], що зміцнив та оформив положення контролю насіння в Україні.

Інша група – програмні доповіді. Вперше в історії контрольно-насіenneвої справи України найбільші установи крок за кроком переглянули та узгодили свої програми, підійшовши в своїй аналітичній роботі і в своїх дослідженнях до організації єдиної мережі.

За час діяльності в установі М.М. Кулешова силами станції видано 19 наукових праць (табл. 1).

Таблиця 1

№	Назва	Рік вид.	Автори
1	Краткий обзор работ Харьковской контрольно-семенной станции в 1915-1917 гг. : (из деятельности Харьк. о-ва сел. хоз-ва)	1918	Н.Н.Кулешов
2	К вопросу об оценке семян эспарцета по требованиям, предъявляемым к ним: (из работ Харьк. семенной контрольной ст.)	1919	Н.Н.Кулешов
3	Насіння – основа врожаю	1920	Н.Н.Кулешов
4	Нормы оценки огородных и бахчевых семян по данным Харьковской семенной контрольной станции за 1907-1917 гг.	1922	Н.Н.Кулешов
5	Качество семенного материала в 1918-21 гг.	1922	Н.Н.Кулешов, Б.Я.Стахович, Ф.И.Ефремов
6	Определение семян капусты и ее фальсификатов по анатомическому строению оболочки семян	1922	А.М.Егоров
7	Методы лабораторного различения озимой и яровой пшеницы	1923	Н.Н.Кулешов
8	Опыты по изучению послеуборочного дозревания озимых хлебов	1924	Н.Н.Кулешов
9	Наблюдение над способами опыления синих баклажанов и томатов	1924	С.А.Мануйлова
10	Сравнение результатов исследований семенными контрольными станциями СССР	1924	Н.Н.Кулешов, Н.Л.Векслерчик
11	Новые методы оценки прорастающих семян	1925	А.М.Егорова
12	Новые направления в селекции перекрестноопылителей : (О семеноводстве ржи и сахарной свеклы на Свалявской селекционной опытной станции (Швеция))	1925	Н.Н.Кулешов
13	Влияние глубины заделки семян на развитие и форму «корня» свеклы	1925	Н.Н.Кулешов, В.М.Рабинович
14	Возможность лабораторного установления сортовой принадлежности семян томатов	1925	Н.А.Щеглова-Кулешова
15	Контрольно-семенное дело Западной Европы: Ч. 1. Польша и Германия	1926	Н.Н.Кулешов
16	Томаты	1926	Н.А.Щеглова-Кулешова
17	Международные конгрессы (1-ГУ) по контрольно-семенному делу	1926	Н.Н.Кулешов
18	Сортовой состав семян полей Украины в 1923-24 гг.: Ч. 1. Озимая пшеница. Яровая пшеница. Овес	1926	Н.Н.Кулешов
19	Контрольно-семенное дело Западной Европы: Ч. 2. Дания	1927	Н.Н.Кулешов

Отже, з вище викладеного можна зробити висновок. Еволюція контрольно-насіневої справи в Україні бере свій початок з перших років ХХ ст. Другого піднесення вона набула в роки радянської влади завдяки державній підтримці, розгортанню роботи науково-дослідних станцій, організаціям на громадських засадах (Всеукраїнське товариство насінництва), діяльності талановитих учених – організаторів науки. Серед інших славетних постатей виокремлюється вчений-рослинник М.М. Кулешов, який у післявоєнний час очолив головну контрольно-насіневу станцію, вивчивши зарубіжний досвід, узагальнивши результати робіт ті методики контрольно-насіневих станцій СРСР, успішно розробляв та впроваджував засади побудови та належного функціонування сітки контрольних установ у межах країни. В результаті очолювана ним Центральна контрольна насіннева станція у Харкові стала зразковою, а система насінневого контролю в Україні отримала законодавче підґрунтя й була організована найкраще.

Джерела та література

1. Сазанов В. И. Просо в центральном Казахстане (агротехника возделывания и семеноводство) / В. И. Сазанов ; Казахский НИИ земледелия, Карагандинская с.-х. опыт. ст. – Алма-Ата : Казгосиздат, 1937. – 55 с.
2. Семенной контроль / Большая сов. энцикл. – 3-е изд. – Москва : Сов.энцикл., 1976. – Т. 23 : Сафлюр-Соан. – С. 228.
3. Маласай В. М. Історія і сьогодення : насінневий контроль в Україні (до 110-річчя з часу запровадження) / В. М. Маласай // Насінництво. – 2007. – № 3 (51). – С. 27–28.
4. Селекція і насінництво сільськогосподарських рослин : підручник / М. Я. Молоцький, С. П. Васильківський, В. І. Князюк, В. А. Власенко. – К. : вища освіта, 2006. – 463 с.
5. Труды I Съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала 10–15 января 1911 года в г. Харькове / Харьк. о-во сел. хоз-ва ; ред. ком. : П. В. Будрин [и др.]. – Х., 1911. – Вып. 1 : 1. Материалы по организации Съезда. – С. 1–57; 2. Журналы заседаний Съезда. – С. 1–52 ; 3. Постановления Съезда. – С. 1–31; Вып. 2 : Доклады. – I–XII+364 с.+ прил.43 ; Вып. 3 : Доклады. – I–X+174 с.; Вып. 4 : Доклады. – 95 с.
6. Насінництво насіннезнавство зернових культур : монографія / М. М. Гаврилюк, М. А. Литвиненко, М. О. Кіндрок [та ін.]; ред. М. О. Кіндрок ; Укр. акад. аграр. наук ; Селекц.-генет.ін-т –Нац. центр насіннезнавства та сортовивчення. – Київ : Аграр. наука, 2003. – 240 с. – («Практичне насінництво і сучасне насіннезнавство»).

7. Василенко И. Развитие советской селекции / И. Василенко // Земля родная. – 1970. – № 34. – С. 22.

8. Известия Харьковской контрольно-семенной станции Харьковского общества сельского хозяйства за 1915 год : тр. Харьк. О-ва сел.хоз-ва. – Х., 1917. – Т. 2. – С. 9–10.

9. Кулешов Н. Н. Ведение // Кулешов Н. Н. Итоги работ по семенному контролю в Харькове в 1918–1926 г. : (по материалам Центральной семен. ст. УССР) / Н. Н. Кулешов, Н. Л. Векслерчик, А. М. Егорова[и др.]. – Ленинград. : Изд. ВИПБ, 1929. – С. 5–7. – (Тр. по прикл. ботанике и селекции ; прил. 37).

10. Кулешов Н. Н. Краткий обзор работ Харьковской контрольно-семенной станции в 1915–1917 гг : (из деятельности Харьк. о-ва сел.хоз-ва) / Н. Н. Кулешов // Южно-Русская с.-х. газ. – 1918. – № 9. – С. 11–12.

11. Кулешов Н. Н. Харьковская семенная контрольная станция : организация, задачи и деятельность / Н. Н. Кулешов. – Х. : Коммунист, 1922. – 21 с. – Отд. отт. – (Харьк. обл. семен. ст. ; вып. 16).

12. Кулешов Н. Н. Нормы оценки огородных и бахчевых семян по данным Харьковской семенной контрольной станции за 1907–1917 гг. / Н. Н. Кулешов. – Х. : изд-во НКЗС УССР, 1922. – 16 с. – (Харьк. семенная контрольная ст.).

13. Кулешов Н.Н. Сравнение результатов исследований семенными контрольными станциями СССР / Н. Н. Кулешов, Н. Л. Векслерчик. – Х., 1924. – 54 с. – (Харьк. семен. контрольная ст. ; вып. 18).

14. Кулешов Н. Н. Методы лабораторного развития озимой и яровой пшеницы / Н. Н. Кулешов. – Х., 1922. – 12 с. – (Харьк. контрол.-семен. ст. ; вып. 17).

15. Кулешов Н. Н. Методика лабораторного различия озимой и яровой пшеницы : (предварительное сообщ.) / Н. Н. Кулешов // Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 1. – С. 19–25.

16. Кулешов М. М. Международные конгрессы (I-IV) по контрольно-семенному делу / М.М. Кулешов // Тр. по прикл. ботанике и селекции. – Ленинград, 1926. – Т. 15, вып. 5. – С. 337–330.

17. Общая характеристика жизни и работы Центральной семенной контрольной станции УССР в 1918–1926 гг. // Итоги работ по семенному контролю в Харькове в 1918–1926 гг. : (по материалам Центральной семенной контрол. ст. УССР) / Н. Н. Кулешов; при участии Н. Л. Векслерчик, А. М. Егоро-вой, Н. И. Крыловой [и др.]. – Ленинград : изд. Всесоюз. ин-та прикл. ботаники и новых культур при СНК СССР и Гос. ин-та опыт. агрономии, 1929. – С. 9–26. – (Прил. к «Трудам по прикл. ботанике и селекции» ; № 37).

Балян І.В. Из истории контрольно-семенного дела в Украине: значение и роль Н.Н. Кулешова в ее становлении(1908–1926).

Отражена деятельность ученого-растениевода М.М. Кулешова (1890–1968) в контексте развития отечественного контрольно-семенного дела. Он не только глубоко разбирался в теоретических и практических проблемах семеноводства и селекции, но и в главных принципах организации и функционирования системы контроля. Сделал весомый вклад в ее становление: возглавлял Центральную семенную станцию УССР, работал на Харьковской селекционной станции, участвовал в работе Всеукраинского общества семеноводства, съездах и совещаниях, разрабатывал основные программные основы научно-исследовательской деятельности семенных контрольных станций. Наряду с другими важными проблемами растениеводства, направление селекции, семеноводства, сортоведения были главными в его деятельности, особенно в первой половине его творческого пути.

Ключевые слова: Николай Николаевич Кулешов, селекция, семеноводство, контрольно-семенное дело, Украина, сельскохозяйственная исследовательская станция.

Balian I.V. From the history of control and seed business in Ukraine: the meaning and role of N.N. Kuleshov in its formation (1908–1926).

It covers the activities of the scientist-grower N.N. Kuleshov (1890–1968) in the context of the development of domestic control of seeds. It is not only deeply versed in the theoretical and practical problems of seed production and selection, but also the main principles of the organization and functioning of the control system. He made a significant contribution to its formation: Central led the seed of the Ukrainian SSR station, worked on the Kharkov Plant Breeding Station, participated in the All-Ukrainian Society of seed, congresses and meetings, developed a core program based on scientific and research activities of seed control stations. Along with other important problems crop area selection, seed were one of the major in its activities, especially in the first half of the work.

Keywords: Nikolay Kuleshov, breeding, seed production, control and seed business, Ukraine, agricultural research station.